

Я. С. ГЛІНСКІ

РОДАВЫЯ ЛЕГЕНДЫ РУСІНСКІХ МАГНАЦКІХ РОДАЎ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў XVI—XVII стст.: НА ПРЫКЛАДЗЕ САПЕГАЎ І ТЫШКЕВІЧАЎ

На прыкладзе генеалагічных легенд панскіх родаў Сапегаў і Тышкевічаў аналізуюцца стратэгіі канструявання ўласнай родавай гісторыі, якія выкарыстоўваліся магнатамі русінскага паходжання. Адзначаецца, што Сапегі ў 1570—80-я гг. імкнуліся прадставіць сябе нашчадкамі літоўскага баярына Сунігаілы. Гэта было абумоўлена не зменай этнічнай ідэнтычнасці, а жаданнем далучыцца да вузкага кола «старой» літоўскай арыстакратыі. Пазней (у часы Льва Сапегі) у радавод Сапегаў былі вернуты русінскія сюжэты. Тышкевічы, наадварот, падкрэслівалі сваё русінскае паходжанне, што тлумачыцца іх істотнай уключнасцю да лакальных эліт Русі.

In this article the author analyzed Sapieha's and Tyszkiewicz's cases as the different strategies of constructing their own ancestral history, used by the magnates of the Ruthenian origin. It is noted that at the beginning the Sapiehas sought to present themselves as the descendants of the Lithuanian nobleman Sunigajlo. It was not an example of changing of ethnic identity, it was the desire to join the narrow circle of the «old» Lithuanian aristocracy. Later (in the time of Leo Sapieha) Ruthenian symbols were returned in Sapieha's genealogy. On the contrary, the Tyszkiewicz's emphasized their Ruthenian origin, due to their inclusion in the local elite of Rus'.

Ключавыя словы: родавыя легенды; тэорыі паходжання; русінская арыстакратыя; Вялікае Княства Літоўскае; Сапегі; Тышкевічы.

Keywords: genealogical legends; theories of origin; Ruthenian aristocracy; Grand Duchy of Lithuania; Sapieha; Tyszkiewicz.

Глінскі Яўген Станіслававіч — аспірант кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Адным з перспектыўных напрамкаў у даследаванні паходжання арыстакратыі Вялікага Княства Літоўскага з’яўляецца высвятленне і ўдакладненне пытання аб пачатку русінскіх родаў гэтай дзяржавы [4, с. 18, 19]. На нашу думку, для вырашэння пытання неабходна спыніцца на тым, як прадстаўнікі гэтых родаў у XVI—XVII стст. (у час, калі назіралася прыкметная цікавасць да ўласных каранёў, што выявілася, сярод іншага, у стварэнні родавых легенд) акрэслівалі сваё паходжанне. У артыкуле здзейснена спроба супастаўлення стратэгіі успрыняцця ўласнага мінулага на прыкладзе двух русінскіх панскіх родаў — Сапегаў і Тышкевічаў. Абранне для даследавання менавіта гэтых родаў тлумачыцца рознымі акалічнасцямі. Перадусім іх гісторыя вельмі няблага прадстаўлена ў крыніцах XVI—XVII стст. Гэта датычыцца як гербоўнікаў (аўтарства Барташа Папроцкага, Шымана Акольскага і Альберта Віюка-Каяловіча), так і іншых твораў, асабіста шматлікіх панегірыкаў і прамоў на пахаванне, амаль абавязковай часткай якіх з’яўлялася апеляцыя да слаўных продкаў адрасата твора. Акрамя таго, на прыкладзе гэтых родаў яскрава прасочваюцца адрозныя стратэгіі ўспрыняцця свайго мінулага, якімі карысталася русінская арыстакратыя ВКЛ.

Упершыню родавая гісторыя Сапегаў была акрэслена ў працах польскага геральдыка Барташа Папроцкага — «Гняздо цноты» (1578 г.) і «Гербы рыцарства польскага» (1584 г.). Фактычна «Гняздо цноты» з’яўляецца тым твораў, які распачаў легендарызацыю радаводу Сапегаў. У ім сцвярджаецца, што Сапегі паходзяць ад троекага кашталяна часоў Вітаўта Сунігайлы [18, с. 1168, 1169]. Сунігайла (дакладней — Ян Сунгайла) з’яўляецца сапраўднай гістарычнай постацю, уплывовым баярынам пры двары Вітаўта [3, с. 307, 308]. Але ніякіх рэальных падстаў лічыць яго продкам Сапегаў няма: звесткі пра яго род перарываюцца на сынах Сунігайлы [3, с. 308], якія дзейнічалі ў сярэдзіне XV ст., калі паралельна з імі прысутнічаў і сапраўдны продак Сапегаў — Сямён, які згадваецца як гаспадарскі пісар у 1440-я гг. [21, с. 1].

Тым не менш знітаванне Сапегаў з Сунгайлам не з’яўляецца выпадковым. Сапегі ў гэты час карысталіся гербам «Ліс», а Ян Сунгайла атрымаў гэты герб падчас Гарадзельскай адопцыі 1413 г. Такім чынам, Папроцкі наўпрост палічыў пачынальнікам роду Сапегаў першага ўладальніка іх герба ў ВКЛ. Сунгайла ў якасці першапродка Сапегаў пазначаны і ў наступным творы геральдыка — «Гербы рыцарства польскага» [19, с. 847]. Няцяжка зразумець памкненне роду гаспадарскіх пісараў Сапегаў знітаваць сябе з Сунгайлам, які ў часы Вітаўта займаў вельмі высокую

пасаду кашталяна трощага. Аднак застаецца пытанне, чаму русінскі род Сапегаў апеляваў да паходжання ад літоўскага баярына Сунгайлы.

Сапегі былі далёка не адзіным родам, які ў 1560—80-я гг. актыўна «правіў» сваю генеалогію. Так, у творах таго ж Б. Папроцкага, а таксама М. Стрыйкоўскага Глябовічы і Дарагастайскія выводзіліся ад ваяводы віленскага Манівіда і сына Гедзіміна Манвіда [1, 5]. Акрамя таго, русіны Хадкевічы і Валовічы таксама выводзіліся ад літвінаў — адпаведна ад Барэйкі і Станіслава Вісігіна [7, с. 145—158; 11, с. 34—56]. Гэтыя прыклады далі падставы даследчыкам весці гаворку пра «літуанізацыю» русінскіх родаў у азначаны перыяд, іх імкненне замяніць русінскую этнічную ідэнтычнасць на літоўскую [6, с. 213]. Прынамсі, у выпадку Сапегаў «далучэнне» русінаў да літоўскага роду Сунгайлы было абумоўлена шэрагам акалічнасцей. Так, нягледзячы на сваё русінскае паходжанне, коданская галіна Сапегаў ужо з часоў свайго пачынальніка Івана (Івашкі) Сямёнавіча Сапезыча мела свае маэнткі не на Русі, а на Падляшшы і ў гістарычнай Літве [21, с. 8, 9]. У той жа час чарэйскія Сапегі тэрытарыяльныя сувязі з Руссю не гублялі. Уяўляюць цікавасць і шлюбныя стратэгіі прадстаўнікоў дзвюх асноўных галін роду. Так, ужо сыны пачынальніка коданскай лініі Івана Сямёнавіча ажаніліся з прадстаўніцамі літоўскай (ці літуанізаванай) з паходжання арыстакратыі (жонкі Паўла: 1-я — Алена Гальшанская, 2-я — Аляксандра Хадкевіч; жонка Міхаіла — Ядвіга Глябовіч; жонка Фрыдэрыка — Алена Забярэзінская). У наступным пакаленні старэйшы дарослы прадстаўнік роду, Мікалай Паўлавіч, паслядоўна бярэ шлюбы з Ганнай Сангушкай і Ганнай Вішнявецкай. У выпадку ж чарэйскіх Сапегаў прадстаўлены матрыманіяльныя сувязі як з русінскімі, так і з літоўскімі родамі [21, с. X, XI].

Такім чынам, коданская галіна Сапегаў у XVI ст. была шчыльна звязана з гістарычнай «Літвой» — і праз зямельныя ўладанні, і праз шлюбныя сувязі. Пры гэтым, што было ўжо заўважана ў гістарыяграфіі [6, с. 212, 213], у творах Барташа Папроцкага добра прадстаўлены менавіта коданскія Сапегі (перш за ўсё Павел Іванавіч і яго сыны), і акурат з імі звязваецца паўстанне родавай легенды пра Сунгайлу як першапродак Сапегаў [6, с. 212—215]. Шчыльныя павязі коданскіх Сапегаў з гістарычнай Літвой маглі садзейнічаць таму, каб іх лічылі літвінамі. Але, на нашу думку, дапасаванне сябе да Сунгайлы было перадусім прыкладам не этнічнай, а палітычнай маніфестацыі — тым самым Сапегі імкнуліся далучыцца да кола родаў, якія традыцыйна, з пакалення ў пакаленне, ува-

ходзілі ў сціслую палітычную эліту ВКЛ. Гэтыя роды за рэдкім выключэннем (Астрожскія) да сярэдзіны XVI ст. былі літоўскага паходжання, што вынікала з умоў Гарадзельскага прывілея 1413 г. У сваю чаргу Сапегі коданскай лініі, як бачна з іх палітычных кар’ер у XVI ст., па-першае, былі арыентаваны на службу пры вялікакняжацкім двары, па-другое, не былі звязаны з лакальнымі русінскімі асяродкамі (Валынь, Кіеўшчына, Полаччына — Віцебшчына), таму падаецца цалкам лагічным іх імкненне да ўзвышэння шляхам менавіта прыпісвання да літоўскай знаці. Галоўную ролю тут адыгрывала не этнічная свядомасць (русіны ці літвіны), а магчымасць прадэманстраваць сваю даўнюю прыналежнасць да эліты, а гэта, так ці інакш, вымагала «далучэння» сябе да літоўскіх родаў. Паказальна, што ў другой палове XVI ст. не толькі русінскія роды прыпісвалі сябе да магутных літоўскіх фамілій. Так, Гедройцы, між іншым, выведзеныя ў «рымскай легендзе» першай паловы XVI ст. ад папличнікаў Палемона, у 1560-я гг. на сваіх пячатках выкарыстоўвалі не толькі свой «рымскі» герб «Ружы», але і «Гіпацэнтаўр» згаслых князёў Гальшанскіх [20, р. 34, 35]. Верагодна, прадстаўнікі Гедройцаў такім чынам мелі намер яшчэ больш узвысіць сваё паходжанне, бо гербам «Гіпацэнтаўр», паводле «рымскай легенды», карысталіся і члены вялікакняжацкай дынастыі.

Так, прадстаўнікі коданскай галіны Сапегаў, імкнучыся ў 1550—70-я гг. замацавацца ў эліце ВКЛ (1558 г. — Павел Іванавіч — ваявода навагрудскі, 1576 г. — яго сын Мікалай — ваявода мінскі), мелі патрэбу ў адлюстраванні сваёй адвечнай прыналежнасці да яе. Так узнікла легенда аб іх паходжанні ад літоўскага баярына, кашталяна троцкага Сунгайлы, пры гэтым галоўны акцэнт тут рабіўся не на літоўскім паходжанні Сунгайлы, а на займаемай ім высокай пасадзе.

«Пасадавы» характар родавай легенды Сапегаў добра адлюстраваны ў больш позніх тэкстах. Так, у прамове на пахаванні прадстаўніка коданскай лініі Паўла Багданавіча Сапегі (1635 г.) Марэк Карона стварае вобраз 12 сенатараў з роду Сапегаў [12, к. Е], які распачынае з прадстаўнікоў роду «сенатарскую» годнасць яшчэ ў часы Ягайлы. Зразумела, што такім сапезынскім «сенатарам» мог быць толькі кашталян троцкі Сунгайла. Такім чынам, Марэк Карона працягваў лінію, распачатую Барташам Папроцкім: стварэнне расцягнутай па часе галерэі роду Сапегаў, якія займалі вышэйшыя дзяржаўныя («сенатарскія») пасады.

Аднак у 1630-я гг. у легенду Сапегаў былі ўнесены істотныя сэнсавыя новаўвядзенні, якія адлюстраваліся ў панегірычных тэкстах, звязаных з

чарэйскай галіной Сапегаў. Маюцца на ўвазе прамовы на пахаванні сыноў Льва Іванавіча: Крыштафа (1631 г.) — аўтарства Якуба Альшэўскага і Яна Станіслава (1635 г.), напісаная Мацеем Казімірам Сарбеўскім. У кантэксце генеалагічных уяўленняў Сапегаў у гістарыяграфіі ўвага надавалася перадусім прамове ксяндза Альшэўскага, якая асэнсоўвалася ў сувязі з княжацкімі амбіцыямі роду [6, с. 222—225; 23, р. 272; 25, с. 678]. Падставы для гэтага даў наступны выраз з твора Альшэўскага: Сапегі паходзяць «не толькі ад Панігайлы Сапегі, кашталяна троцкага, але і ад Альгерда, князя літоўскага, продка свайго» [17, к. А2]. Але, як падаецца, тут няма парасткаў будучага знітавання Сапегаў з Гедзімінавічамі ў мужчынскай лініі. Сама канструкцыя фразы («не толькі ад Панігайлы... але і ад Альгерда...») наводзіць на думку, што Сапегі асэнсоўваюцца Альшэўскім як нашчадкі вялікага князя па кудзелі. Гэта мела свае падставы — Сапегі неаднаразова ўступалі ў шлюб з прадстаўніцамі родаў, якія выводзіліся ад Альгерда (Сангушкі, Вішнявецкія).

Але ў панегірыку Я. Альшэўскага маецца яшчэ некалькі наватвораў, якія, відавочна, зыходзілі менавіта ад прадстаўнікоў чарэйскай лініі фаміліі. Так, Багдан Сямёнавіч названы «ваяводам смаленскім» [17, к. Е3, Е4]. Гэта не адпавядае рэчаіснасці [26, с. 55], але добра ўпісваецца ў механізм стварэння родавай легенды. Нагадаем, што коданскія Сапегі ў 1570—80-я гг., аселяюцца ў «гістарычнай Літве», апелявалі да літоўскай спадчыны баярына Сунігайлы. У сваю чаргу у першай трэці XVII ст. чарэйскія прадстаўнікі роду ў асобе Льва Сапегі, наадварот, былі шчыльна звязаны з Руссю і «рускімі» справамі: Леў Сапега атрымаў у спадчыну багатыя чарэйскія ўладанні, істотна іх пашырыў, адыграў важную ролю ў вяртанні Смаленска ў склад ВКЛ у выніку Дзюлінскага перамір'я 1618 г. [21, с. 145, 162, 168, 169, 180, 181]. Таму продаж Льва Багдан Сямёнавіч «ператварыўся» ў смаленскага ваяводу. Яшчэ адной непасрэдна звязанай з Львом Іванавічам карэкціроўкай у родавай легендзе стала тое, што Іван Сямёнавіч пачаў акрэслівацца як канцлер [17, к. Е3, Е4], што разам з канцлерствам самога Льва павінна было паказваць старажытнасць займання Сапегамі гэтай найвышэйшай пасады.

Што датычыць панегірыка Мацея Казіміра Сарбеўскага ў памяць пра яшчэ аднаго сына Льва Сапегі — Яна Станіслава, то ў ім паўтараюцца звесткі пра Багдана Сямёнавіча як смаленскага ваяводу і Івана Сямёнавіча як канцлера [22, к. С2, С3]. Але, акрамя таго, сцвярджаецца, што Багдан Сямёнавіч Сапега быў жанаты з северскай князёўнай [22, к. С2, С3]. Зноў-такі ў кантэксце вялікай ролі Льва Сапегі ў справе вяртання

Рэчы Паспалітай смаленскіх і северскіх зямель падкрэсленне северскіх каранёў роду было лагічным.

Такім чынам, у варыянце родавай легенды, сканструяваным на замову прадстаўнікоў чарэйскай лініі Сапегаў, не было забыта паходжанне ад кашталяна трэцкага Сунігайлы, што не магло не падабацца Льву Сапегу як віленскаму ваяводу. Аднак сувязі Льва Сапегі з Руссю абумовілі тое, што і пачынальнік чарэйскай галіны Багдан Сямёнавіч стаў асэнсоўвацца як ваявода смаленскі. У гэтым рэчышчы паказальна, што ў прамове ў памяць пра самога Льва Сапегу яе аўтар, Станіслаў Лайшчэўскі, сцвярджаў, што «пабожнасцю сапезынскай край Белай Русі свяціўся» [14, к. А3]. Як падаецца, поруч з працэсамі літуанізацыі родавага мінулага Сапегаў, распачатымі ў 1570—80-я гг. у творах Барташа Папроцкага, мелі месца і працэсы яе рутэнізацыі, якія пры гэтым зусім не прыводзілі да забыцця літоўскай часткі легенды. Літоўскі і русінскі пласты легенды сусінавалі і маглі актуалізавацца ў залежнасці ад бягучага моманту.

Занатаваныя ў панегірыках 1630-х гг. русінскія матывы ў родавай легендзе Сапегаў трапілі і на старонкі гербоўнікаў сярэдзіны XVII ст. Так, у другім томе «Orbis Polonus» (1643 г.) [16, р. 149—154] польскага геральдыка Шымана Акольскага перадаецца, што Багдан Сямёнавіч Сапега ажаніўся з дачкой князя северскага, які «панаваў на Кіеўшчыне» [16, р. 149]. Такім чынам, Сапегі «атрымліваюць» права на яшчэ адну старажытную пасаду на Русі. Заўважым, што дзядзька Льва Сапегі Павел Іванавіч Сапега ў 1566—1580 гг. з'яўляўся кіеўскім кашталянам [21, s. 81—85], пра што згадваецца і ў панегірыках [12, к. Е; 17, к. Е3, Е4; 22, к. С3], і непасрэдна ў Акольскага [16, р. 149]. У ментальнай прасторы Рэчы Паспалітай Сапегі цяпер звязваліся і са Смаленскам, і з Кіевам.

У 1650-я гг., калі свае гербоўнікі ствараў Альберт Віюк-Каяловіч, глаўную ролю ў грамадска-палітычным жыцці ВКЛ па-ранейшаму адыгрывалі чарэйскія Сапегі — траюрадныя браты Казімір Леан (сын Льва Сапегі) і Павел (сын Яна Пятра, унук кіеўскага кашталяна Паўла Іванавіча Сапегі). Таму не выпадае здзіўляцца, што асабліваю ўвагу геральдык звярнуў на постаці Льва Іванавіча і яго сыноў, а таксама на подзвігі Яна Пятра Паўлавіча ў Маскоўскай кампаніі пачатку XVII ст. [24, s. 149—152].

Зрэшты, у гербоўніку Віюка-Каяловіча інакш у параўнанні з папярэднімі тэкстамі асэнсоўваліся постаці прадстаўнікоў першых пакаленняў Сапегаў. Ён, бадай што, першым звярнуў увагу на Сямёна (якога традыцыйна называе «Сунігайлавіч») — яму прыпісана пасольства да папы рымскага і займанне пасады ваяводы падляшскага [24, s. 148], што

ў сапраўднасці адносілася да яго сына Івана [21, s. 15]. Нельга выключаць варыянт, што тут наяўная простая памылка, але магчыма, што гэта чарговая спроба ўславіць чарэйскіх Сапегаў — Сямён быў супольным продкам абедзвюх галін, а Іван належаў толькі да коданскай лініі.

Такім чынам, на сярэдзіну XVII ст. родавая легенда Сапегаў, далучыўшы да сябе істотныя «русінскія» матывы, працягвала захоўваць выразную «пасадавую» скіраванасць — падкрэслівала адвечную прысутнасць Сапегаў у шэрагах паноў ВКЛ. Аднак напрыканцы XVII ст. адбылася далейшая трансфармацыя сапежынскага наратыву. Гэта выявілася ў яшчэ большым уганараванні роду праз сцвярджэнне аб яго паходжанні ад Нарымунта Гедзімінавіча, сынам якога пачаў называцца Панігайла Сапега, а ўнукам — кашталян троцкі Сунігайла. Гэта прыводзіла да таго, што Сапегі ператвараліся з «панскага» ў «княжацкі» род. Яшчэ даследчыкі XIX ст. — Станіслаў-Казімеж Касакоўскі і Юзаф Вольф — адносілі з’яўленне Нарымунта сярод продкаў Сапегаў да перыяду апошняй чвэрці XVII — пачатку XVIII ст. і звязвалі гэта з узвышэннем Сапегаў пры Яне III Сабескім [13, s. 12, 13] і дзейнасцю Яна Фрыдэрыка Сапегі [25, s. 678, 679]. Апошні дзеля ўганаравання фаміліі інспіраваў таксама фальсіфікацыі прывілеяў 1512 і 1572 гг., якія мусілі пацвярджаць як княжацкае паходжанне, так і ўяўнае атрыманне Сапегамі графскага тытула ад імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі.

Ужо ў наш час беларускі даследчык Аляксей Шаланда выказаў гіпотэзу, што «княжацкі» радавод Сапегаў узнік яшчэ ў сярэдзіне XVI ст. і быў інспіраваны прадстаўніком коданскай лініі Паўлам Іванавічам Сапегам [6, с. 217, 218]. У якасці доказаў гісторык прыводзіць надпіс на надмагільнай пліце Івана Сапежыча з коданскай царквы, які змяшчае вывад Сапегаў ад Нарымунта, а таксама выкарыстанне Сапегамі ўжо ў XVI ст. герба «Ліліі», які пазнейшая сапежынская традыцыя прыпісвала акурат Нарымунту [6, с. 218]. Але ўжыванне Сапегамі «Лілій» у XVI ст. ніяк з Нарымунтам не знітоўвалася, і, верагодна, наадварот, Нарымунт быў «прыпісаны» да існуючага герба, а не герб да Нарымунта. Ды і сам тэкст пліты з коданскай царквы выяўляе істотныя анахранізмы, якія супярэчаць гіпотэзе аб яго ўзнікненні ў XVI ст. Так, гэты надпіс пачынаецца наступным чынам: «Іоанови Симеоновичови Сапега наперед писарови, потом канцлерови, ктому гетманови В.К.Л. и витебскому, в конце подляскому воеводзе и маршалкови». Зразумела, што Іван Сапежыч не з’яўляўся ні канцлерам, ні гетманам (упершыню акрэсленне Івана «канцлерам» з’явілася толькі ў панегірыку Альшэўскага), і калі б пліта сап-

раўды была пастаўлена яго сынам, то апошні наўрад ці пайшоў бы на такое празрыстае скажэнне не такіх ужо далёкіх ад яго падзей. Верагодна, гэтае надмагілле, як і фіктыўныя прывілеі 1512 і 1572 гг., былі створаны на замову Яна Фрыдэрыка Сапегі і павінны былі падмацоўваць рэальны статус Сапегі як прэтэндэнтаў на кіраванне ВКЛ.

Грамадска-палітычныя кар’еры роду Тышкевічаў у XVI ст. звонку нагадвалі кар’еры Сапегі. Яны таксама паходзілі з шэрагаў ускраіннага русінскага баярства (праўда, не смаленскага, а кіеўскага [8, с. 186, 187]), як і Сапегі, да сярэдзіны XVI ст. здолелі стаць уладальнікамі вялікай зямельнай уласнасці. Зрэшты, калі Сапегі ўжо ў першай палове стагоддзя маглі пахваліцца высокімі пасадамі, то Тышкевічы ў сваёй малодшай («графскай») галіне дасягаюць «сенатарскіх» годнасцей толькі з намінацыяй Васіля (з 1569 г. «графа на Лагойску і Бярдзічаве») на ваяводства падляшскае (1558 г.), а сярод прадстаўнікоў старэйшай галіны (Скуміны-Тышкевічы) першы ваявода з’явіўся яшчэ пазней — у 1590 г. Навагрудскае ваяводства атрымае Фёдар Скумін-Тышкевіч [8, с. 182, 183].

Першы выклад радаводу Тышкевічаў адбыўся зусім не ў гербоўніках ці хроніках, а ў памянніку Кіева-Пячэрскага манастыра, дзе ёсць запіс на памяць пра «род пана Калениковича и пани его» [2, с. 42]. Адным з першых мужчынскіх імёнаў у памінанні ідзе імя Міхаіл, і акурат ад кіеўскага баярына Каленіка Мішкавіча (Міхайлавіча) у навуковай літаратуры і выводзяцца Тышкевічы [8, с. 182, 183, 186, 187]. Аднак прыняцце ў гістарыяграфіі такога радаводу Тышкевічаў мела сваім падмуркам не звесткі памянніка і нават не дадзеныя Метрыкі ВКЛ, а трывалую традыцыю гербоўнікаў, распачатую яшчэ ў XVII ст.

Пры гэтым у гербоўніках Папроцкага, створаных у 1578 і 1584 гг., Тышкевічы не згадваюцца наогул. Сітуацыя змянілася ў 1643 г., калі быў выдадзены другі том «Orbis Polonus» Шымана Акольскага. Выклад Акольскага пачынаецца з таго ж Мішкі, што і сучасныя навуковыя радаводы. Аповед Акольскага выяўляе асаблівую цікавасць аўтара да мінулага гэтага роду і знаёмства з матэрыяламі, якія паходзілі непасрэдна ад Тышкевічаў. Так, звесткі пра тое, што Каленік Мішкавіч з’яўляўся «маршалкам вялікага князя Свідрыгайлы, намеснікам пуціўльскім і звеніградскім», падмацоўваюцца спасылкай на адпаведны прывілей, які, як сцвярджае геральдык, знаходзіўся ў «архіве Тышкевічаў». Нарэшце, геральдык прама згадвае «Linea Tyskieviciorum» [16, р. 93, 95], пад якой выпадае разумець невядомы на дадзены момант радавод Тышкевічаў, які быў асновай для выкладу Акольскага.

Непасрэднага пачынальнага «графскай» лініі Цішку-Цімафея Акольскі тытулуе «намеснікам пераяслаўскім» [16, р. 93], што, як і прыведзеныя вышэй пасады Каленіка, нічым не пацвярджаецца. Характэрна аднак, што ад пачатку Тышкевічы знітоўваюцца з землямі Русі, што выразна адрознівае іх радавод ад радаводу Сапегаў. Наступныя звесткі пра невядомага іншым крыніцам Івана Цішкавіча, які апісваецца як «манах ордэна св. Васіля», «архімандрыт пячэрскі» [16, р. 93], таксама злучаюць вобраз Тышкевічаў з Руссю. Зразумела, што характарыстыка «Івана Цішкавіча» адлюстроўвае рэаліі XVII ст., калі Скуміны-Тышкевічы былі аднымі з найбольш дзейных прыхільнікаў уніі, адсюль і згадка пра «манаха ордэна св. Васіля». Нарэшце, шэсць сыноў графа Юрыя Васільевіча Тышкевіча акрэсліваюцца як «слупы ВКЛ і абаронцы Вальні» [16, р. 96], што зноў апелюе да іх сувязі з Руссю.

Такім чынам, у Ш. Акольскага Тышкевічы рэпрэзентуюцца як русіны, і можна меркаваць, што такі падыход іх задавальваў. Аднак у пачатку 1640-х гг., калі быў выдадзены «Orbis Polonus», Тышкевічы ўжо не належалі да лакальнай эліты Кіеўшчыны — яны мелі багатыя маёнткі і ў ВКЛ, і на тэрыторыі Украіны, займалі высокія агульнадзяржаўныя пасады. Сярод Скумінаў-Тышкевічаў перадусім выпадае адначыць Фёдара Іванавіча (пам. у 1616 г.) — падскарбія ВКЛ і старасты навагрудскага, а таксама яго сына Януша (1572—1642), які дасягнуў пасады віленскага ваяводы. У «графскай» лініі ваяводы меліся ўжо з яе пачынальнага Васіля, а Ежы Тышкевіч (у будучым біскуп віленскі, пам. у 1656) у пачатку 1640-х гг. з’яўляўся біскупам жамойцкім. Такім чынам, кар’еры Тышкевічаў, хай і крыху павольней, паўтаралі шляхі Сапегаў — ад лакальнай русінскай знаці да магнатэрыі ўзроўню цэлай Рэчы Паспалітай. Зрэшты, паміж імі існавалі істотныя адрозненні, якія, на нашу думку, і абумовілі тое, што Тышкевічы працягвалі падкрэсліваць сваё русінскае паходжанне.

У адрозненне ад коданскіх Сапегаў Тышкевічы ў маёмасным плане працягвалі быць шчыльна звязанымі з Руссю. Паказальна, што яны пісаліся графамі «на Лагойску і Бярдзічаве», а гэтыя населеныя пункты месціліся менавіта на Русі. Самыя першыя высокія пасады Тышкевічаў былі пераважна спалучаныя з Руссю: Васіль Цішкавіч — ваявода смаленскі, Юрый Васільевіч — ваявода берасцейскі, Яўстах-Серафін — кашталян смаленскі; Іван (Скумін) Львовіч — староста чарнобыльскі. Хоць да сярэдзіны XVII ст. Тышкевічы набылі самыя высокія агульнадзяржаўныя годнасці, але іх сувязь з Руссю не перарвалася. Так, у прамове ў гонар

прадстаўніка «графскай» лініі ваяводы кіеўскага Януша Тышкевіча (1641 г.) яе аўтар Альберт Іздэбскі (1641) стварае вобраз непарыўнай прыналежнасці Тышкевічаў да сціслай эліты ВКЛ, пералічваючы займаемыя імі пасады: натуе пайменна ваяводаў, а потым называе больш дробныя пасады — «кашталяны смаленскія, старасты пінскія, магілёўскія, слоніўскія, мазырскія, старадубскія, пуціўльскія, пераяслаўскія, звянігарадскія» [10, р. 6]. Як бачым, за выняткам Слоніма, усе гэтыя пасады месціліся на землях гістарычнай Русі. Больш за тое, Іздэбскі згадвае, што ў часы Казіміра менавіта Тышкевічы спрычыніліся да замацавання «Северскіх краёў» у складзе ВКЛ [10, р. 20]. Тут назіраецца прынцыповае адрозненне родавай легенды Сапегаў ад уяўленняў пра мінулае Тышкевічаў. Апошнія распачалі сваё ўзвышэнне па грамадска-палітычнай лесвіцы з тэрыторый Русі, былі ўцягнуты ў яе справы ў першай трэці XVII ст., звязаны з ёй маёмасна і пасадамі, таму яны імкнуліся падкрэсліць сваю даўнюю прысутнасць на Русі (што, зрэшты, тады ж рабілася і чарэйскімі Сапегамі), займаючы там высокіх пасадаў у часы Свідрыгайлы і Казіміра.

У гербоўніку А. Віюка-Каяловіча выклад, прысвечаны Тышкевічам, сэнсава прынцыпова не адрозніваецца ад наяўнага ў Акольскага. Але назіраецца далейшае ўстаражытненне гісторыі роду: Каленік называецца «праднейшым панам кіеўскім... у часы Уладзіміра і Свідрыгайлы Альгердавічаў, князёў кіеўскіх» [24, s. 138]. Улічваючы тую акалічнасць, што пры жыцці Віюка-Каяловіча Януш Тышкевіч з'яўляўся ваяводам кіеўскім, акрэсленне яго продка як «праднейшага пана кіеўскага» павінна было замацоўваць уяўленне аб даўнім і непарыўным знаходжанні Тышкевічаў у асяроддзі найбольш уплывовых ураднікаў дзяржавы.

Такім чынам, на сярэдзіну XVII ст. русінскі радавод Тышкевічаў застаўся дамінуючым варыянтам успрымання іх мінуўшчыны. Зрэшты, не быў ён адзіным. Так, у панегірыку 1628 г. у гонар Ежы Тышкевіча Канстанцін Енджэўскі пафасна сцвярджаў, што «Бог наканаву вялікаму роду Тышкевічаў быць на чале Палемонава краю» [9, р. 6]. Хоць у гэтым выпадку не вядзецца размова непасрэдна пра паходжанне Тышкевічаў, але звязваюцца яны ўжо не з Руссю, а з усім ВКЛ. Паказальна, што панегірык прысвечаны Ежы Тышкевічу, які быў жамойцкім каталіцкім біскупам — гэта значыць, яго кар'ера ніякім чынам не была звязана з Руссю.

Так ці інакш, трывалае замацаванне Тышкевічаў у шэрагах не толькі лакальнай, але і агульнадзяржаўнай эліты мела сваім наступствам таксама і тое, што іх русінскае паходжанне перастала быць само сабой зразумелым. Так, у першай трэці XVIII ст. Каспер Нясецкі хоць і аддае пе-

равагу русінскаму радаводу Тышкевічаў, але адзначае, што ў яго часы іх выводзілі ад «татарскіх князёў», «рымскіх сенатараў» і, што найбольш цікава, «ад Манівіда, ваяводы віленскага, які першы на сябе і сваіх спадкаемцаў прыняў герб “Ляліва”, а тым ім прызнаецца кроў князёў літоўскіх» [15, s. 173]. Падобна, што, дасягнуўшы вышэйшых пасадаў, Тышкевічы сталі асэнсоўвацца як род настолькі магутны, што варты далучэння да легенды (першапачаткова ўжыванай Глябовічамі, Дарагастайскімі і шэрагам іншых фамілій) аб паходжанні ад ваяводы віленскага Манівіда, уяўнага сына Манвіда Гедзімінавіча. Такому далучэнню садзейнічала гербавае братэрства Тышкевічаў з «Манівідавічамі», якія таксама былі «Лелівітамі». Але легенда «Манівідавічаў» наяўная ўжо ў гербоўніках Папроцкага, а Тышкевічы былі да яе далучаны праз паўтара стагоддзі.

Такім чынам, выпадкі Сапегаў і Тышкевічаў дэманструюць асобныя стратэгіі адлюстравання ўласнага мінулага, якія былі характэрны для русінскіх родаў. Сапегі імкнуліся сцвердзіць сябе прадстаўнікамі літоўскага баярства, што было абумоўлена стратай імі (коданскай галіной) сувязі з землямі Русі і даволі ранняй уключанасцю ў эліты ВКЛ, калі тыя яшчэ складаліся амаль выключна з родаў літоўскага паходжання. Зрэшты, у часы Льва Сапегі адбываўся пэўны рэнесанс «русінскіх» матываў у паходжанні Сапегаў, што праявілася ў падкрэсленні іх повязі са Смаленскам. Тышкевічы таксама апелявалі да ўласнага панска-ўрадніцкага мінулага, але не імкнуліся стварыць уяўны літоўскі радавод, а пакідалі адносна рэалістычны русінскі. Гэта было абумоўлена іх больш цеснай сувяззю з землямі Русі. Атрымліваецца, што родавыя легенды Сапегаў і Тышкевічаў былі не прыкладамі ўяўнай ці рэальнай этнічнай маніфестацыі, а спробамі замацаваць сваё рэальнае становішча, абапіраючыся на тое, што іх продкі таксама належалі да дзяржаўнай эліты.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Глінскі Я. С.* Стварэнне і функцыянаванне легенды аб паходжанні шляхецкіх родаў «Манівідавічаў» у ВКЛ XVI—XVII стст. // *Вестн. БДУ.* Сер. 3. 2014. № 2. С. 10—14.
2. *Древний помянник Киево-Печерской Лавры (конца XV — начала XVI столетия) / Изд. С. Т. Голубев // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца.* Киев, 1892. Кн. 6. Отд. 3. XIV.
3. *Пятраўскас Р.* Літоўская знаць у канцы XIV—XV ст.: Склад — структура — улада / пер. з літ. мовы А. Мікус. Смаленск : Інбелкульт, 2014.
4. *Рыбчонак С.* Генеалогія Беларусі: дасягненні і перспектывы даследавання // *Herold Litherland.* 2013. № 19. С. 4—19.

5. *Рыбчонак С.* Да праблемы паходжання магнатаў Глябовічаў — уладальнікаў Заслаўскага замка ў XVI ст. // Магнацкі двор і сацыяльнае ўзаемадзеянне (XV—XVIII стст.) : зб. навук. прац / пад рэд. А. М. Янушкевіча. Мінск, 2014. С. 79—104.
6. *Шаланда А.* Гербы Льва Іванавіча Сапегі (1580—1633 гг.): склад, легенда, функцыі // Магнацкі двор і сацыяльнае ўзаемадзеянне (XV—XVIII стст.) : зб. навук. прац / пад рэд. А. М. Янушкевіча. Мінск, 2014. С. 209—225.
7. *Шаланда А.* Геральдыка Валовічаў XVI—XVIII стст.: міфы і рэальнасць // *Unus pro omnibus*: Валовічы ў гісторыі Вялікага Княства Літоўскага XV—XVIII стст. Мінск, 2014. С. 145—187.
8. *Яковенко Н.* Украінська шляхта з кінца XIV до середыні XVII століття. Київ : Критика, 2008.
9. *Iędrzejewski K.* Panegyricus... Georgio Tyszkiewicz. Vilna : Formis Academiae Societatis Iesu, 1628.
10. *Izdebski A.* Phaenomena seu Aspectus felicissimi Syderii... Ianussii Skumin Tiszkiwicz. Vilna : Typis Academica, 1641.
11. *Kirkienė G.* Korzenie rodu Chodkiewiczów // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. 2002. № 17. S. 34—56.
12. *Korona M.* Krzyż strzalisty... abo Kazanie żałobne przy pogrzebieniu ciała... Pawła Sapiehi. Wilno, 1635.
13. *Kossakowski S. K.* Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich. Warszawa : Drukarnia J. Bergera, 1872. T. 3.
14. *Łayszczewski S.* Dwa lwi kleynot sapieżyński, albo krótkie kazanie na pogrzebie... Leona Sapiehy. Lublin : Drukarnia Anny, wdowy P. Konrada, 1637.
15. *Niesiecki K.* Herbarz Polski / wyd. J. N. Bobrowicza. Lipsk : Breitkopf i Haertel, 1842. T. 9.
16. *Okolski S.* Orbis Polonis. Cracovia : Officina Typographica Francisci Caesarii, 1643. T. 2.
17. *Olszewski J.* Grono winne... Na pogrzebie... Krzysztofa Sapiehi. Wilno : Drukarnia Akademii Societatis Iesu, 1631.
18. *Paprocki B.* Gniazdo cnoty. Kraków : Drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka, 1578.
19. *Paprocki B.* Herby rycerstwa polskiego / wyd. K. J. Turowskiego. Kraków : Biblioteka Polska, 1858.
20. *Railaitė A.* Hipocentauro atsiradimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų heraldikoje // *Lietuvos istorijos metraštis*. 2010. № 1. P. 23—38.
21. Sapiehowie. Materjały historyczno-genealogiczne i majątkowe. Petersburg : Drukarnia b. Suszczyńskiego, 1890. T. 1.
22. *Sarbiewski M. K.* Łaska marszałkowska. Na pogrzebie... Iana Stanisława Sapiehi. Wilno : Drukarnia Akademii Societatis Iesu, 1635.
23. *Tereškinas A.* Imperfect communities. Identity, discourse and nation in the Seventeenth-century Grand Duchy of Lithuania. Vilnius : LLTI, 2005.
24. *Wijuk Kojatowicz W.* Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego / wyd. F. Piekosińskiego. Kraków : «Czas» Fr. Kluczyckiego i Spółki, 1897.
25. *Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. Warszawa : Drukiem J. Filipowicza, 1895.
26. *Wolff J.* Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego (1386—1795). Kraków : Drukarnia Wł. L. Anczyca i Spółki, 1885.

Арткул паступіў у рэдакцыю 12 красавіка 2014 г.